

פולמוס נסתר בברייתות

(ב.ב. - ב.ב.)

אלישב רבינוביץ'

"הכל שוחטין לכתחלה, ושחיטתן כשרה דיעבד?"

אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: וכל הכל לכתחלה הוא?

אלא מעתה, הכל ממירין אחד האנשים ואחד הנשים, ה"נ דלכתחלה הוא? והא כתיב: (ויקרא כז), לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב! התם כדקתני טעמא, לא שהאדם רשאי להמיר אלא שאם המיר מומר וסופג את הארבעים.

אלא הכל מעריכין ונערכין נודרין ונידרין, הכי נמי דלכתחלה? והא כתיב: (דברים כג, כג) וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא, וכתיב: (קהלת ה, ד) טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם, ותניא: טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר, דברי רבי מאיר, ר' יהודה אומר: טוב מזה ומזה נודר ומשלם; ואפי' רבי יהודה לא קאמר אלא באומר הרי זו, אבל אמר הרי עלי לא!

וכל הכל לאו לכתחלה הוא? אלא הכל חייבים בסוכה, הכל חייבין בציצית, הכי נמי דלאו לכתחלה? חייבין לא קאמינא.

אלא מעתה, הכל סומכין אחד האנשים ואחד הנשים, הכי נמי דלאו לכתחלה? והא כתיב: (ויקרא א, ד) וסמך ידו... ונרצה!"

(חולין דף ב. - ב.ב.)

לכאורה, הגמרא משתמשת בכל מיני ברייתות אקראיות להוכיח האם לשון 'הכל' משמשת כלשון שמשמעותה 'לכתחילה', אך בבדיקה שגרתית בפרוייקט השו"ת¹ נגלה שיש עוד המון ברייתות שאפשר היה להביא בתור הוכחות לשימוש המלה 'הכל' בשפה העברית. טענתי היא שהברייתות

¹ רשימה של ברייתות כאלו מופיעה במרוכז בפתחת מסכת ערכין (ב.).

המופיעות בסוגיא נבחרו בקפידה ומשמשים כפולמוס נסתר בנוגע ליסודות של שחיטת חולין. נעיין בברייתות המובאות ונסה לגלות מדוע בחרו מסדרי הגמרא לצטט דווקא מברייתות אלו: נתחיל ממחלוקת ר' מאיר ור' יהודה לגבי נדרים ונדבות:

"תניא: טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר, דברי רבי מאיר, ר' יהודה אומר: טוב מזה ומזה נודר ומשלם"²

לכאורה, ר' יהודה ור' מאיר חולקים ברמת החשש לכך שהנודר לא ישלם³. ואמנם, הגמרא מעירה שאף ר"י מודה שאין לומר 'הרי עלי' אלא דווקא 'הרי זו'. כאשר נודבים מנדבים ואומרים 'הרי זו' יורד החשש מאי תשלום הנדר שכן אין לאדם אחריות על הבאת הנדר במקרה של איבוד הבהמה⁴. במקור, המחלוקת נמצאת בתוספתא חולין ושם מובא פתרון אחר של ר"י לבעיית החשש מאי תשלום הנדר:

"ר' מאיר אומר: 'טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם' - טוב מזה ומזה שלא תדור כל עקר. ר' יהודה אומר: 'טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם' - טוב מזה ומזה מביא כבשתו לעזרה וסומך עליה ושוחט"

(כתב יד וינה פרק ב' הלכה יז')

אפשר לסכם ולומר שלרבי יהודה יש שני פתרונות, זה למעלה מזה, לבעיית החשש שאדם יפשע ולא ישלם את נדרו:

א. יש לנדב (הרי זו) ולא לנדור (הרי עלי). ב. יש להביא את הקרבן סמוך לעזרה ורק אז לנדוב לנדב את הקרבן. חרף פתרונותיו של ר"י, ר"מ מתעקש שאין לנדור כלל ואפילו במצבים כגון אלה⁵.

² בירושלמי, נדרים פ"א [דף לו טור ג] ובמדרש ויקרא רבה (לז, א) מובאים הדעות בהיפוך. מלבד זאת יש להעיר, שבמקום הביטוי 'וטוב מזה ומזה' המופיע אצלנו, מופיע במדרש הביטוי 'וטוב משניהם' - ביטוי זה הוא לשון קהלת עצמו (ד, ג).

וזה לשון המדרש רבה: "ר' מאיר ור' יהודה; ר' מאיר אומר: 'טוב אשר לא תדור' וטוב הנודר ומשלם, ראה לר' מאיר שנאמר: (תהלים עז, יב) 'נדרו ושלמו לה' אלהיכם'. ר' יהודה אומר: 'טוב אשר לא תדור' וטוב משניהם מי שאינו נודר כל עיקר אלא מביא כבשתו לעזרה ומקדישה ושוחטה."

³ ראה לדוגמא פרש"י: "... שאינו נודר כל עיקר" - שהרגיל בנדרים בא לידי לא יחל דברו.

⁴ משנה מגילה א, ו; קינים, א, א

⁵ כל הדיון הנ"ל מובא במפורש בנדרים י. ומובא בתוס' חולין ב., בדיון התוס' על סברתו של ר"י נדון בהמשך.

נראה שיש כאן מחלוקת עקרונית ולא רק חשש לאי תשלום הנדר.

נתבונן במושג 'נדבה': לאחר שאדם הפריש את מעשר בהמתו, נתן את בכורו לכהן, הפריש חטאות ואשמות לפי מצב עבירותיו והשלים את כל חובותיו, נשארו בידו עכשיו בהמות חולין שהוא יכול לעשות איתם מה שהוא רוצה, באפשרותו לשחוט ולאכול אותן או לחלופין לנדב אותן לעולה למזבח או להביא אותם לשלמים ולאוכלן בקדושה. כאן נכנסים ר"י ור"מ לתמונה - מחלוקתם היא בהתייחסות לבהמות החולין שלך - לשחוט או לנדב. לפי ר"מ על אדם לאכול את בהמותיו כחולין ולא לנדב אותם לגבוה. ר"מ רואה בערכוב בין עולם החולין לעולם הקדשים בעיה. לעומתו, ר"י משבח את מי שמצליח להתגבר על החששות ולהביא לבסוף את בהמותיו למקדש ולאכלן שם בתורת נדר ונדבה - "טוב מזה ומזה מביא כבשתו לעזרה וסומך עליה ושוחט".

דבר מעניין נוסף שאי אפשר שלא לתת עליו את הדעת הוא העובדה שמחלוקתם מופיעה בתוספתא של מסכת חולין (ולא בשום מקור תנאי אחר) - יש כאן מחלוקת הקשורה ליחס לשחיטת החולין ולא עיסוק בדיני נדרים ונדבות!

מחלוקת ר"מ ור"י שלטענתנו היא המחלוקת היסודית ביותר בשחיטה, שורשה בפרשנות הפסוקים בפרשת ראה (דברים יד) שם נאסרו לישראל בהמות והותר להם בשר תאוה, והיחס של פסוקים אלו לפרשת שחטי חוץ שבספר ויקרא (פרק י"ז).

התוספות בפתחת המסכת (ב: ד"ה אבל) שואל:

"וא"ת לרבי מאיר דאין טוב שיהא נודב ומשלם כל עיקר... היאך אכלו ישראל שלמים במדבר?"

תוס' מחזיר אותנו לפרשת אחרי מות שם צווינו לשחוט בהמות אך ורק בתורת קדשים - "פתח אהל מועד". שאלתו על ר"מ היא איך התאפשרה שחיטה שלא בכלל קרבן חובה (חטאת ואשם) כל שהיא, אם ישנה בעיה לנדב ולנדור בהמות למקדש?

נעיין בתשובת התוספות:

"וי"ל כיון שנאסרו בענין אחר בבשר הווי כאלו צוה להם המקום לאכול על ידי שלמים".

לדעת התוספות ר"מ מודה שכאשר אין אפשרות אחרת לאכול בשר מותר לנדב בהמות, וממילא אפשר ללמוד שכאשר מגיעים לארץ וניתנת

האפשרות לשחוט בשר מחוץ לתחומי המשכן, חל "איסור" לנדב קרבנות. רעיון מעין זה, הרואה בעיה בהמשך נידוב בהמות למשכן אפשר למצוא גם בדברי רבי נתן (יבמות קט):

"רבי נתן אומר: הנודר - כאילו בנה במה, והמקיימו - כאילו הקריב עליה קרבן".

אפשר לטעון שלדעת ר' נתן השחיטה שהותרה היא כעין תחליף לבמות שנאסרו באותה פרשה עצמה והמשך 'נידוב' בהמות לקודש כמוהו כהקטרה בבמות.

נשוב עתה לתחילת הסוגיה, ונתבונן במושג **תמורה**. תמורה היא הנסיון לערבב בין חולין לקודשים: לאדם יש בהמה קדושה אצלו בבית והוא, במקום להתעסק איתה ולהניח לשאר בהמותיו, מנסה להחליף ולהמיר בין בהמות החולין לבהמות הקדושות⁶ ובכך הוא מרחיב את עולם הקודשים. האמירה לגבי תמורה היא מאד חזקה וחד משמעית: הרחבה של עולם הקודש לחול (התוצאה) או הנסיון לערבב ביניהם (כוונת הממיר) אסורה וגוררת אחריה מלקות ארבעים! לדעתי, יש כאן פולמוס נסתר של הגמרא כנגד הנסיון להרחיב את עולם הקדשים - אדם המנסה להרחיב את עולם הקדשים לתוך עולם החולין או המנסה לטשטש את ההבדלים ביניהם, חוטא הוא וחיוב מלקות!

גם כאשר מוצגת מחלוקת ר"מ ור"י, לגבי נדר ונדבה למקדש, הגמרא מצמצמת את שיטת ר"י ("ואפי' רבי יהודה לא קאמר אלא באומר הרי זו אבל אמר הרי עלי לא") וכביכול מסתירה מאתנו את מחלוקתם האמיתית בשאלת שחיטת החולין. למסקנת הדברים הלומד יוצא ברושם שנידור בהמה לקדש הוא בעייתו.

לסיכום אפשר לומר שהגמרא בפתחת מסכת חולין מעלה את כל הדרכים האפשריות להפוך חולין לקודשים (תמורה, נדר ונדבה) ושוללת אותם ע"י האמירה שבמקרים אלו 'הכל לא לכתחילה'.

⁶ ניתן להבין את המציאות של תמורה בפסוקים דומים המופיעים בפרק העוסק בתמורה (ויקרא כו, לב-לג): "וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבט העשירי יהיה קדש לה': לא יבקר בין טוב לרע ולא ימירנו ואם המר ימירנו והיה הוא ותמורתו יהיה קדש לא יגאל" האדם מנסה לערבב בין הדברים שחייבים להיות קודש (מעשר) לבין בהמות החול.

הכל לכתחילה הוא

בהמשך הדיון מנסה הגמרא (ב:) להביא ראיה ש'הכל' הוא דווקא לכתחילה:

"וכל הכל לאו לכתחלה הוא? אלא הכל חייבים בסוכה, הכל חייבין בציצית, הכי נמי דלאו לכתחלה? חייבין לא קאמינא.

אלא מעתה, הכל סומכין אחד האנשים ואחד הנשים, הכי נמי דלאו לכתחלה? והא כתיב: (ויקרא א, ד) 'וסמך ידו... ונרצה'!"

בתחילה מביאה הגמרא ראיות מברייטות העוסקות במצוות 'קלאסיות' כסוכה וציצית, מצוות שברור לכל שהם 'לכתחילה'. דחיית הגמרא את ראיות אלו היא בטענה: 'חייבין לא קאמינא'. כוונת הגמרא היא שאין אנו דנים על מצוות שחייבים לעשותן. שחיטה היא פעולה שבגדר רשות לאדם והדיון במצווה מעין זו הוא אחר - האם אנו מתייחסים לשחיטת רשות זו כפעולה 'לכתחילאית'?

או 'דיעבדית'? נקודה זו קשורה לדיון שמתרחש לדעתנו מתחת לפני השטח: יש כאן מחלוקת איך להתייחס לשחיטת בהמות שאין חובה להקריבן. עד שלב זה ראינו שרוח הסוגיה דוחה כל הרחבה של עולם הקדשים לתוך עולם החולין דרך נדר או תמורה. בשלב זה מעלה הגמרא לפני השטח את מצוות הסמיכה.

כהקדמה לעניין הסמיכה נחזור למחלוקת ר"מ ור"י ונביא את ציטוט דברי ר"י בשלמותם, שלדעתנו הוא המייצג את הדעה לפיה על אדם להקדיש ולנדב גם את בהמות החולין:

"ר"י אומר טוב ... טוב מזה ומזה מביא כבשתו לעזרה וסומך עליה ושחט"

נראה שעניין הסמיכה משמעותי בשיטת ר"י שלפיה עדיף להמשיך ולהביא קרבנות נדבה. ננסה להבין את הסמיכה בעיון במשנה הדנה בה (מנחות ט, ה) ובהשוואתה למשנתנו.

מנחות פ"ט מ"ח	חולין פ"א מ"א (בשינוי סדר)
הכל סומכין, חוץ מחרש שוטה וקטן	הכל שוחטין ושחיטתן כשרה חוץ מחרש שוטה וקטן שמא יקלקלו בשחיטתן וכולן ששחטו ואחרים רואין אותן שחיטתן כשרה.
וסומא ⁷ ,	השוחט בלילה וכן הסומא ששחט שחיטתו כשרה
ועובד כוכבים	שחיטת נכרי נבלה ומטמאה במשא ⁸
והעבד והשליח והאשה וסמיכה שירי מצוה על הראש בשתי ידיים ובמקום שסומכין שוחטין ותכף לסמיכה שחיטה	

⁷ גם שחיטת קדשים בלילה פסולה: "כל היום כשר לקריאת המגילה ... לסמיכה לשחיטה" (משנה מגילה ב, ה) ועיין יומא פרק ג' משניות א'-ב'.

⁸ נראה לומר ששחיטתו כשרה מצד עצמה רק פסולה מצד מחשבתו ועיין רמב"ם פהמ"ש ובהלכות שחיטה שני הסברים שונים מדוע פסלו את שחיטתו. (בניגוד לשיטת התוספות (ג): ד"ה קסבר) והרא"ש (פ"א סימן ה') שפסלו את שחיטת הנכרי משום שאינו 'בר זביחה' עיי"ש ואכמ"ל).

”כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יכפר“:

(ויקרא יז,יא)

לדעת, נימוק זה הוא נימוק לעצם האיסור על שחיטה מחוץ לגבולות המשכן. כל כולה של השחיטה הותרה רק כדי לכפר על נפשותינו בדם הבהמה או, בווריאציה אחרת, הכפרה היא על עצם העוון בהריגת הבהמה ושפיכת דמה. הסמיכה שתפקידה להיות המקשר בין הבהמה לבין בעליה נותנת את המשמעות לשחיטה והופכת אותה ללגיטימית, דבר שלא קיים בשחיטת החולין.

הסמיכה היא שמבדילה ויכולה להפוך שחיטה סתמית לשחיטה מכוונת ורצויה. ברצוני להציע שהגמרא, דרך עיסוקה במשנת הסמיכה, מראה את הבעייתיות של שחיטת חולין - שחיטה ללא סמיכה - ומעדיפה על פניה את שחיטת הקדשים.

לסיכום נאמר, שהסוגיה מעלה לפני השטח, כמעט בלי שנרגיש, יסודות חשובים העומדים ברקע של שחיטת החולין לעומת שחיטת הקדשים. בתחילת הסוגיה 'כיוון' הגמרא היה להראות את הבעיות שיש בהרחבה של עולם הקדשים, ובחלקה השני - הסוגיה שינתה כיוון ועסקה דווקא ביתרונות שיש בשחיטת קדשים.

דיון צדדי לכאורה של הגמרא בשאלת משמעות הלשון 'הכל' התגלה כדיון בשאלות העומדות ביסוד הלכות שחיטה ובמקומה של מסכת חולין כעומדת בתוך סדר קדשים.

סמיכה היא הפעולה היחידה⁹ שמבדילה בין שחיטת קדשים לשחיטת חולין. המשנה במנחות מדגישה פעמיים - לגבי מקום וזמן הסמיכה - שהסמיכה היא סעיף של השחיטה: "ובמקום שסומכין שוחטין, ותכף לסמיכה שחיטה".

מהשוואה למשנתנו נראה, לפחות מבחינה ספרותית, שכל כולה של המשנה מנוגדת למשנת הסומכין. השחיטה מותרת בכלם ואין בה מימד של דעת (ואפילו חש"ו שחיטתן כשרה כאשר רואים אותם) או של קדושה וטהרה (עכו"ם וטמא שחיטתן עוברת). לעומת זאת, דין הסמיכה דומה לשאר הלכות קדשים בכך שיש בו הגבלות רבות ולא כל אחד יכול לסמוך. על אף כל זאת, הסמיכה שייכת לבעלי הקרבן ולא מוטלת על הכהן ובכך נשארת הסמיכה, במידה מסוימת, כשייכת לעולם החולין.

”וסמך ידו על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו: ושחט את בן הבקר לפני יקוק והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם וזרקו את הדם על המזבח סביב אשר פתח אהל מועד“

(ויקרא א, ד-ה)

מהפסוקים נראה שחלקו של בעלי הקרבן הוא הסמיכה והשחיטה, וממילא מקבלה ואילך מצוות כהונה כמו שדייקו חז"ל במדרשי ההלכה¹⁰.

דומני, שמשמעות הסמיכה היא העברת - האצלת חלק מבעלי הקרבן אל הקרבן¹¹, או על כל פנים העברת חטאי הבעלים אל הקרבן¹² לפי זה מובן מדוע המשנה מדגישה ששלוחו, אשתו או עבדו של אדם לא יכולים לעשות זאת במקומו.

בפרשת איסור שחוטי חוץ בפרשת אחרי מות מנומק הטעם לאיסור אכילת דם:

⁹ לא ידוע לי על דינים אחרים המבדילים למעשה בין שחיטת קדשים לבין שחיטת חולין מלבד כמובן המחשבות השונות שפוסלות בקדשים. כמו כן ישנו הבדל בדין סכין השחיטה: "כל הזבחים אין שוחטין אותן לכתחלה אלא בסכין מכלי שרת, ואם שחט בכל דבר **ששוחטין בו החולין** אפילו בקרומית של קנה כשרין (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פרק ד' הלכה ז').

¹⁰ ברכות לא: ובכמה מקומות

¹¹ "וצריך הסומך לסמוך בכל כחו בשתי ידיו על ראש הבהמה" (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות פרק ג' הלכה יג).

¹² "וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי והתודה" (ויקרא טז,כא). "וכיצד סומך... ומתודה על חטאת עון חטאת ועל אשם עון אשם, ועל העולה מתודה עון עשה ועון לא תעשה שניתק לעשה. כיצד מתודה אומר חטאתי עויתי פשעתי ועשיתי כך וכך וחזרתי בתשובה לפניך וזו כפרתי" (רמב"ם שם הלכות יד'-טו).